

УДК 37.015.2

О. В. Князева,
вчитель-методист
(Гімназія № 136, м. Київ)

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ТЕХНОЛОГІЙ ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

У статті розглядається маловивчена у теорії і методиці викладання біології проблема технологізації розвитку творчих якостей учнів у процесі шкільної біологічної освіти, проводиться теоретичний аналіз літератури, висновок ілюструється результатами дослідження, здійсненого автором.

Одним із завдань сучасної шкільної біологічної освіти є "розвиток розумових здібностей та якостей особистості (пізнавального інтересу, спостережливості, уваги, пам'яті, теоретичного стилю мислення), прагнення до самоосвіти, самопізнання, самовдосконалення, самооцінки, самореалізації у різних видах творчої діяльності" [1: 22]. Це завдання відповідає головній меті сучасної освіти, якою визнається розвиток учня, процес психолого-педагогічної допомоги дитині в становленні її суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвому самовизначенні [2]. За словами І. А. Зязюна, сучасну освіту необхідно перевести "...у внутрішній світ особистості. Для цього необхідно організувати психологічно обґрунтовану діяльність двох рівнозначних у відношеннях суб'єктів: учитель – учень, прагнучи актуалізувати формування в учнів внутрішньо-особистісної мотивації при задоволенні їхніх сутнісних (існуючих і формованих) потреб. Йдеться про освітню технологію – внутрішню організацію змісту, тобто про логіку і структуру змісту в контексті взаємовідношень учасників освітньої, зокрема і педагогічної дії" [3].

Дослідження проблем психології розвитку (В. І. Андрєєв, Д. Б. Богоявленська, Р. М. Грановська та інші), концепція особистісно орієнтовної освіти (І. С. Якиманська та інші), педагогічні технології розвиваючого навчання (Л. С. Виготський, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін та інші), технології формування творчої особистості (Г. Г. Ващенко, О. К. Дусавицький, С. О. Сисоєва та інші) заклали фундамент для реалізації мети і завдань сучасної освіти. Дослідження проблеми інноваційних технологій (Л. І. Даниленко, І. М. Дичківська, А. О. Сєдов, А. В. Хуторський та інші); прогресивні, як на нашу думку, дослідження проблем шкільної біологічної освіти (О. В. Комарова, В. А. Суржанська та інші); практичні напрацювання творчих вчителів біології України (Н. П. Адамчук, Г. М. Гудкова, В. В. Додь, І. Ю. Сліпчук та інші) визначають сьогодні вектор розвитку шкільної біології України. Однак, відсутність освітніх технологій, які б впроваджували ідеї науковців і поширили досвід творчих вчителів у навчальний процес конкретного шкільного предмету за допомогою відповідних цьому предмету засобів, прийомів, методів і форм роботи, залишає світоглядний, методологічний і методичний доробок недосяжними для застосування у масовій школі.

Метою цієї статті є з'ясування впливу технологій використання творчих завдань на кореляцію розвитку творчих якостей особистості і досягнення учнями високого рівня навчання.

Програма з біології вимагає від учителя враховувати рівень розвитку учнів, творчо планувати вивчення матеріалу, доповнювати і поглиблювати зміст, виділяти час для осмислення учнями навчального матеріалу, виконання лабораторних і практичних робіт, систематизації й узагальнення знань, самостійної й творчої пізнавальної діяльності, самоконтролю знань і умінь. Крім того, вчитель має конструювати вступні й узагальнюючі уроки, здійснювати оцінювання навчальних досягнень учнів [4]. Зрозуміло, що реалізація таких вимог в умовах 12-бальної системи оцінювання, необхідності, з одного боку, здійснювати творчий розвиток особистості, а з іншого – готувати учнів до тестування, тобто займатися натаскуванням з предмету, для більшості вчителів є проблематичною.

Говорячи мовою програми, запропонована нами технологія використання творчих завдань [5] забезпечує розвиток творчої особистості, формування життєвих і соціальних компетенцій, надаючи оптимальний вибір форм та методів навчання, що мають відносну самостійність і впливають на стосунки, що виникають у процесі навчання між учителем та учнями і між самими учнями.

Розробляючи технологічні підходи сприяння розвитку творчих якостей учнів, ми виходили з того, що:

- 1) процеси пізнання (учіння) і процеси розвитку (формування творчих якостей) взаємозалежні; (П. П. Блонський, В. І. Андрєєв, Л. С. Виготський, Н. В. Кичук, С. Л. Рубінштейн та інші);
- 2) різні рівні пізнавальної активності і пізнавальної діяльності характеризуються певними рівнями сформованості вмінь та особистісних якостей учнів (Д. Б. Богоявленська, А. Я. Розенберг, А. В. Фурман, Т. І. Шамова, Г. І. Щукіна та інші);
- 3) навчальні досягнення учнів свідчать про формування у них певних особистісних якостей, які, однак, не можуть бути об'єктивно і однозначно оцінені (А. Я. Розенберг, С. Л. Рубінштейн та інші);

4) процес розвитку і самозростання учня є тим результатом, який підлягає констатації і оцінюванню (М. В. Кларін, І. С. Якіманська, С. Л. Яценко та інші).

Ми поділяємо погляд на процес розвитку учня як на прогнозований технологією результат, не очікуючи і не передбачаючи створення учнем нового матеріального або інтелектуального продукту. Для учня, який проходить шлях наукового відкриття, оригінальним і соціально-значущим є його власний інтелектуальний продукт, хоча історично цей продукт не є новим і неповторним. Тому не можемо погодитися з тим, що для творчої особистості обов'язковим є наявність у неї "здібностей, мотивів, знань і умінь, завдяки яким створюється продукт, який відрізняється новизною, оригінальністю" [6].

Ми розглядаємо розвиток учня не тільки як мету і результат, але і як умову навчання в системі особистісно орієнтовної освіти. Ми виходимо з того, що результативність щодо розвитку учня не може бути однозначною і об'єктивно оцінена вчителем чи будь-яким іншим спостерігачем, тому що оцінюванню підлягають тільки зовнішні прояви розвитку учня [7], а самі прояви розтягнуті у часі за межами шкільного віку.

Наголосити на важливості пріоритету оцінювання процесу над оцінюванням результату в сучасній технології необхідно ще й тому, що, останнім часом, освіта України все більше уваги приділяє впровадженню саме тих освітніх технологій, в яких, за висновком М. Кларіна, навчальні цілі вищі за особистість учня [8]. Так, домінуюча парадигма освіти України, в якій особистість учня і його розвиток є головною метою [9], вступає у протиріччя як з традиційною (суб'єкт-об'єктною) системою освіти, так і з деякими новаціями, запозиченими в американській педагогіці та педагогіці інших зарубіжних країн, які спрямовані на натаскування і тестування заради тестування [8]. Доречно підкреслити, що в історії розвитку педагогічної думки України, у традиціях і практиці школи України червоною стрічкою проходить увага до розвитку особистості дитини і повага до її самоцінності. Ґрунтовний аналіз цього питання знаходимо у дослідженні С. Л. Яценко [10].

Існуючі методики і технології, спрямовані на творчий розвиток учнів, мало враховують особливості сучасних школярів, а саме: надмірну індивідуалізацію, інертність, інфантилізм, часто зневіру і розчарування. Тобто, у сучасних педагогічних технологіях принципово важливою є їх мотивуюча навчальна діяльність і пізнавальна активність. Так, за словами Л. І. Даниленка, до навчальних інноваційних технологій можна віднести такий набір операційних дій педагога з учнем, в результаті яких суттєво покращується мотивація учнів до навчального процесу [11].

У нашій технології мотивування учнів здійснюється завдяки: а) створенню комфортних умов для всіх учасників навчального процесу; б) різнорівневості завдань із можливістю досягнення успіху учнями з різним рівнем підготовки; в) стимулюванню поглиблення і розширення знань завдяки біологічним задачам; г) підтримці учнів інтерактивними героями робочих зошитів і спеціалізованого сайту www.noosfera.org.ua [5]. Усі форми навчання представлені в технології системою завдань, які стимулюють пізнавальну активність і організовують пізнавальну діяльність учнів, що забезпечує необхідний процес оцінювання. Оцінювання, з позицій програми з біології, покликане виявити рівень навчальних досягнень учнів і передбачає аналіз відповіді учня, якості знань, ступінь сформованості загальнонавчальних і предметних умінь, рівень оволодіння розумовими операціями, самостійних оцінних суджень [4].

Підібрані і розроблені нами завдання різних рівнів складності ми визначаємо як творчі, тому що покладаємо на них функцію активізації пізнання і формування творчих якостей особистості. Використання ж біологічних задач у різноманітних формах навчання (вивчення нового матеріалу, лабораторні і практичні роботи, домашні завдання, екскурсії тощо) є головним фактором стимуляції і організації пізнавальної активності учнів.

Необхідно уточнити вимогу "учень розв'язує біологічні вправи і задачі", яку ми зустрічаємо у переліку вимог для отримання 6, 7, 8 і 9 балів і вимогу "учень використовує знання у нестандартних ситуаціях", яка виписана для 10-12 балів. З огляду на те, що в шкільній біологічній освіті досі немає визначеного статусу задачі, як прийому, де учень застосовує набуті знання, іншими словами, вирішує нестандартну ситуацію, ми звертаємо увагу на використанні нами терміну "біологічна задача" як еталону досягнення учнями високого рівня навчання і фактору творчого розвитку. Огляд літератури показав, що у шкільній біологічній освіті не має визначення критеріїв, характеристик творчого завдання високого рівня. Завданням високого рівня в нашій технології є біологічна задача. Визначення та детальна характеристика біологічної задачі наведена нами у статті "Біологічна задача як педагогічна категорія" [12].

Системне використання біологічних задач у навчально-виховному процесі формує такі особистісні якості (за дослідженням С. О. Сисоєвої "Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня") [13]:

1) якості, що характеризують спрямованість особистості на творчу діяльність: адекватна Я-концепція, допитливість, потяг до пошуку нової інформації;

2) характерологічні особливості особистості: сміливість, готовність до ризику, самостійність, ініціативність, впевненість у своїх силах та здібностях, цілеспрямованість, наполегливість, працелюбність, емоційна активність;

3) індивідуальні особливості психічних процесів: альтернативність і дивергентність мислення, асоціативність пам'яті, самостійність сприйняття, пошуково-перетворюючий стиль мислення, розвинена уява.

Крім того, робота над біологічними задачами сприяє формуванню в учнів творчих умінь і навичок: уміння висувати гіпотези, оригінальні ідеї, навички дослідницької діяльності, уміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію, виявляти протиріччя, долати інерцію мислення, вміння спілкуватися.

Вищезазнані риси особистості і вміння є характеристиками найвищого рівня пізнавальної активності, на що вказували багато вчених (Д. Б. Богоявленська, А. В. Фурман, Т. І. Шамова, Г. І. Щукіна та інші). Аналізуючи літературу, ми з'ясували певні риси, що об'єднують різноманітні підходи до визначення рівнів пізнавальної активності:

1) пізнавальна активність проявляється по-різному, тобто має рівні прояву;

2) рівні прояву утворюють сходинки від більш простих операцій, дій до більш складних, від нижчого до вищого, від репродуктивного до творчого;

3) прояв пізнавальної активності, пов'язаний з рівнем сформованості якостей особистості; пізнавальна активність включає емоційно-вольовий, мотиваційний та змістовно-операційний компоненти;

4) кожен наступний рівень включає у себе елементи попереднього.

Так, Т. І. Шамова [14] виділяє рівні, які, на наш погляд, найбільш корелюють із середнім, достатнім і високим рівнями навчальних досягнень, що описані у програмі. Перший рівень, за Т. І. Шамовою, – відтворювальна активність. Вона характеризується прагненням учня зрозуміти, запам'ятати і відтворити знання; оволодіти способами їх застосування за зразком; характерним показником є відсутність в учнів інтересу до поглиблення знань, нестійкість вольових зусиль школяра; другий – інтерпретуюча активність – визначається прагненням учня пізнати зв'язки між явищами і процесами, стійкістю вольових зусиль, завершенням розпочатих справ, самостійним пошуком шляхів отримання відповідей; третьому рівню – творчій активності – властиві інтерес і прагнення не тільки глибоко проникнути в сутність явищ, які вивчаються, а й знайти для цього новий спосіб дій; перенос знань та дійових способів у нові умови; високі вольові якості, наполегливість в досягненні мети, стійкі пізнавальні інтереси. Водночас, не погоджуємося із позицією автора щодо довільного використання у характеристиках рівнів пізнавальної активності вказівок на наявність (відсутність) бажання вчитися тощо, поділяючи застереження С. П. Ільїна [15] про небезпеку спрощеного підходу до проблем мотиваційної складової у процесі навчання школярів і педагогічних помилок, які можуть бути наслідком нерозуміння проблеми.

Таким чином, виходячи із залежності процесів розвитку творчих якостей учнів і досягнення ними певних рівнів у навчанні, а також із відповідності рівнів пізнавальної активності і характеристик рівнів навчальних досягнень, ми висунули припущення: технологічний підхід до системного використання творчих завдань сприяє розвитку творчих якостей учнів і підвищенню ефективності навчання біології. Фактичну конкретизацію даних ми здійснили за зміною кількості учнів, які досягли високого рівня у навчанні.

У 2008 році ми провели і проаналізували контрольні роботи. В експерименті взяли участь 948 учнів 8-х і 9-х класів міста Києва і сільських шкіл. Розроблені нами контрольні роботи включали 4 рівні складності, де 1-й рівень відповідав початковому рівню навчальних досягнень учнів, 2-й – середньому, 3-й – достатньому і 4-й – високому. Сума балів усіх рівнів складала 12. За такої системи організації контролю знань всі учні мали однакові стартові можливості, кожен мав можливість набрати 12 балів. Вплив одного з факторів технології – "кваліфікація вчителя" – на результат дослідження був мінімальним, тому що в експериментальних і контрольних класах, які брали участь в експерименті, працюють вчителі першої і вищої категорії. Усі класи працювали в однаковому часовому режимі, за навчальним планом МОН України.

В експериментальних класах на момент проведення контрольної роботи протягом трьох років у 8-х і чотирьох років у 9-х класах навчання біології було забезпечено засобами реалізації і відтворення технології використання творчих завдань – робочими зошитами з друкованою основою серії "Ноосфера" [16].

На прикладі Голосіївського району м. Києва видно (див. рис. 1), що кількість дев'ятикласників, які опанували високий рівень досягнень, в експериментальних класах вдвічі більша, ніж в контрольних.

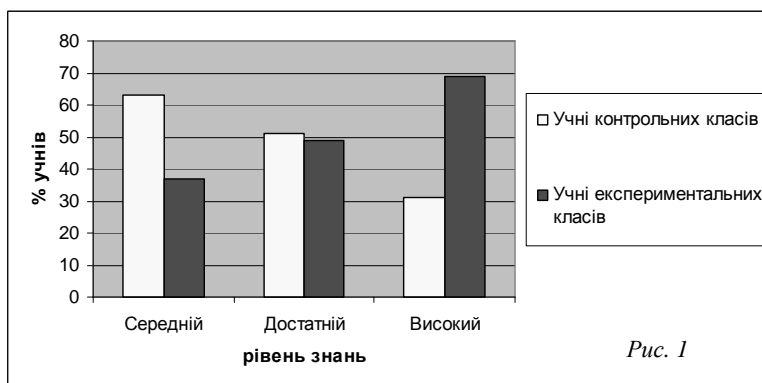

Рис. 1

Висновком з проведеного нами дослідження є те, що технологічний підхід до використання творчих завдань у шкільній біологічній освіті сприяє розвитку в учнів творчих якостей особистості, завдяки чому учні досягають високого рівня у навчанні. За роки, що пройшли після проведеного нами дослідження, технологія використання творчих завдань набула широкого застосування в

школах Києва і Київської області. Тому наші подальші дослідження ми пов'язуємо із з'ясуванням місця і ролі у навчально-виховному процесі першого в Україні сайту шкільної біологічної освіти, який здійснює інформаційну і методичну підтримку засобу реалізації і відтворення технології – робочим зошитам серії "Ноосфера".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Книга для вчителя біології, природознавства, основ здоров'я : [довідково-методичне видання] / [упорядкув. О. В. Єресько, С. П. Яценко]. – Вид. 2-ге, доповн. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 368 с.
2. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / [О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.] ; за заг. ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
3. Зязюн І. А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні / І. А. Зязюн // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000, № 1 – 15 с.
4. Біологія. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 7-11 класи. – Ірпін : Перун, 2005. – 96 с.
5. Князева О. В. Використання творчих завдань з біології / О. В. Князева // Біологія і хімія. – 2009. – № 1(71). – С. 30–32.
6. Краткий психологический словарь. – М. : Политиздат., 1985. – 351 с.
7. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М., 1976. – 184 с.
8. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта / М. В. Кларин. – М. : Знание, 1989. – 80 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. "Педагогика и психология", № 6).
9. Україна ХХІ століття. Державна національна програма "Освіта". – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
10. Яценко С. Л. Педагогічні умови реалізації особистісно орієнтовного навчання : методичні рекомендації / С. Л. Яценко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 48 с.
11. Оцінювання та відбір педагогічних інновацій : теоретико-прикладний аспект. Науково-методичний посібник. / [за редакцією Л. Даниленко]. – К. : Логос, 2001. – 185 с.
12. Князева О. В. Біологічна задача як педагогічна категорія / О. В. Князева // Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики : збірник наукових праць. – Випуск 6 (16).
13. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості вчителя : [навч. посібник] / С. О. Сисоєва. – К. : ІСДОУ, 1994. – 112 с.
14. Шамова Т. И. Активизация учения школьников / Т. И. Шамова. – М. : Педагогика, 1982. – 208 с.
15. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб : Издательство "Питер", 2000. – 502 с.
16. Електронний ресурс. – Режим доступу: www.noosfera.org.ua/zoshut

Матеріал надійшов до редакції 22.09. 2010 р.

Князева Е. В. Развитие личности учащегося как результат технологии использования творческих заданий.

В статье рассматривается малоизученная в теории и методике преподавания биологии проблема технологизации развития творческих качеств учеников в процессе школьного биологического образования, проводится теоретический анализ литературы, вывод иллюстрируется результатами исследования проведенного автором.

Knyazeva O. V. Pupils' Personality Development as the Technology Result of Creative Exercises Use.

The article considers poorly studied in Biology Theory and Teaching Methodology technologization problem of pupils' creative skills development in the process of school biological education. The theoretical literature analysis is carried out. The conclusion is drawn on the account of the research results conducted by the author.